

УДК 344; 344.1

Т. М. Мірюк

здобувач

Донецького юридичного інституту МВС України

ПРИНЦИПИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЮВЕНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Норми законодавства взагалі та кримінального зокрема не можуть будуватися на «рівному місці», ґрунтуючись лише на думці законодавця та статистичних даних щодо доцільності криміналізації або декриміналізації тих чи інших суспільно небезпечних діянь, або створення чи усунення певного інституту Загальної частини. В першу чергу, структура Кримінального кодексу (далі – КК України) зумовлена існуванням сукупності певних догм, які мають витримуватися під час відправлення правосуддя як у відношенні повнолітніх, так і щодо неповнолітніх злочинців. В українському кримінальному праві такими догмами є принципи призначення покарання та звільнення від нього, які дозволяють законодавству здійснювати на відповідному рівні своє головне завдання – правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства.

Вірною є думка, що принципами призначення покарання слід вважати ті вихідні, найбільш важливі положення, керівні ідеї, закріплені в нормах кримінального законодавства (текстуально чи змістовно), які визначають усю діяльність судів із застосування покарань до осіб, винних у вчиненні злочинів. Ці принципи забезпечують реалізацію покарання, адекватне застосування загальних засад та інших правил призначення покарання, координують дію всіх елементів механізму кримінально-правового регулювання відносин із приводу визначення особи, яка вчинила злочин, міри покарання, тобто мають загальне значення для інституту призначення покарання. Крім того, вони суттєво впливають на формування правосвідомості суддів, скеровують їх діяльність із визначення покарання в певних межах, виконують методологічну роль в процесі пізнання, що здійснюється суддями при провадженні в кожній конкретній справі, мають звести до мінімуму помилки в цьому процесі та й загалом є гарантіями виконання завдань кримінального законодавства і кримінально-правової політики [1].

Дійсно, існування сукупності принципів в кримінальному праві дозволяє позбавити кримінальне провадження суб'єктивізму, невірною тлумачення норм законодавства, помилкових рішень. Варто також звернути увагу на той факт,

що принципи призначення покарання не є новою сучасного законодавства, а, як його феномен, беруть свій початок ще з найдавніших часів, але, звичайно, до наших днів вони дійшли в сучасній, пристосованій до вимог сьогодення, формі. Тобто принципи є достатньо гнучкою системою певних правил, які мають можливість змінюватися в залежності від курсу кримінального законодавства.

Схожу думку має О.О. Житний, який зазначає, що у кримінальному праві України, яке входить до механізмів регулювання й захисту суспільних відносин, існує власний «світоглядний базис» – його принципи. Принципи права, як відомо, є певними інструментами, що конкретизують загальні ідеали відповідно до призначення й застосування правових засобів організації суспільних відносин і досягнення програмних цілей. Необхідність поглибленого вивчення у кримінальному праві України його принципів потрібне для того, щоб з'ясувати його основний сенс, проникати в сутність кримінально-правових механізмів, визначити напрямки розвитку та робити висновки про ефективність застосування кримінального закону, про перспективи його удосконалення, розуміти цілі, завдання, методи його застосування... Не менш важливе значення має відповідність принципів кримінального права України тим правовим ідеалам, що утвердились у демократичному світовому співтоваристві, підтримуються й захищаються ним. Отже, зі схваленими міжнародною спільнотою стандартами захисту інтересів людини (перш за все тими, які зачіпають сферу боротьби зі злочинністю) кримінальне право України має бути об'єднане, зокрема, і шляхом гармонізації його внутрішньогалузевої ідеології, його принципів із цими стандартами» [2, с. 66].

Ми погоджуємося зі вченим, оскільки вважаємо, що саме міжнародно-правові стандарти в межах тих чи інших кримінально-правових явищ є, свого роду, зразком для наслідування під час конструювання нових або вдосконалення вже існуючих правових інститутів. Це може бути пояснено тим, що міжнародна правова спільнота завжди мала курс на загальну гуманізацію кримінального законодавства, встановлення прав та свобод людини найвищою цінністю. Така орієнтація міжнародного законодавця призвела до прийняття низки (актуальних протягом тривалого відрізка часу) нормативно-правових актів, вдало імплемента-

ваних у вітчизняне законодавство. При цьому акцентуємо увагу на тому факті, що більшість існуючих в українському кримінальному законі принципів є наслідком відпрацювання законодавств зарубіжних країн та вивчення міжнародного правового досвіду. Отже, можна вважати, що принципи є свого роду «хребтом» кримінального законодавства, який забезпечує взаємозв'язок між основними ланками останнього – нормами Загальної та Особливої частини.

З цього приводу влучною є думка Д.А. Шевченко, що принципи права становлять основу для будь-якої галузі права. Їх роль є надзвичайно важливою для правильної внутрішньої побудови галузі, правильного нормотворення та правозастосування. Ігнорування принципів при формуванні окремої галузі права призводить до правового нігілізму, існування таких явищ, як колізія правових норм, прийняття так званих «мертвих норм», порушення вимог Конституції, а також порушення прав та свобод людини та громадянина. В Конституціях, як правило, визначаються такі загальні принципи кримінального права, як: законність; особистий характер кримінальної відповідальності; адекватність покарання; гуманність; індивідуалізація покарання, а також такі три принципи дії кримінального закону: ультраактивності і ретроактивності та принцип «non bis in idem» («одне діяння двічі не карається»). Більш ґрунтовно та повно принципи кримінального права визначаються в Кримінальних кодексах, безумовно, що закріплення принципів кримінального права в кодексах, пов'язано із важливістю цих правових феноменів, які є фундаментом будь-якої галузі права, в тому числі і кримінального [3, с. 1013].

Дійсно, автор абсолютно прав, оскільки принципи права можна вважати породженням феномену наступності, яку можна вважати «лакмусовим папірцем» менталітету тієї чи іншої держави. Якщо розглядати зазначені процеси у динаміці, то можна дійти до висновку, що принципи права як такі змінюються одночасно із курсом самого законодавства. Яскравою ілюстрацією нашої останньої тези може стати наступне. Наприклад, один із базових принципів кримінального права – принцип гуманізму, покликаний захищати права та інтереси осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, вперше вчинили злочин, мають пом'якшуючі обставини, або такі, що виключають злочинність діяння тощо. Тобто сам по собі принцип гуманізму дозволяє особі відчути мінімальний каральний вплив або не відчути його взагалі. Однак, кримінальне законодавство не знаходиться в статі та стабільно зазнає змін. У 2014 році однією з таких змін стало внесення до ст. 45 КК України, присвяченій звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям, виключення для осіб, які вчинили корупційні злочини.

Тобто, навіть у випадку, якщо такі особи після вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості щиро покаються, активно сприятимуть розкриттю злочину і повністю відшкодують завдані збитки або усунуть заподіяну шкоду, кримінальної відповідальності їм не уникнути. Отже дія принципів є залежною від наступності у праві, оскільки зі спливом часу, зміною загальних правових пріоритетів та тенденцій змінюється сутність кримінального законодавства, а отже і «робота» його принципів також варіюється в залежності від тієї або іншої ситуації. Через це і виникають «мертві норми», які, на нашу думку, є відлунням переоцінки законодавцем цінностей, котрі були властиві для одного покоління, але вже не є актуальними для іншого.

Схожу думку має Ю.С. Тимощук, що самі по собі принципи права не можуть здійснювати нормативного регулювання кримінально-правових правовідносин, оскільки у такому випадку норми і принципи кримінального права виконуватимуть однакові функції, а це неминуче призведе до негативних наслідків, а саме підміни одного поняття іншим. Разом із тим, вчені слушно наголошують, що недопустимі хаотичні, безсистемні та швидкоплинні зміни законодавства про кримінальну відповідальність, які не враховують системний характер кримінального права і тим самим порушують логічні засади цього законодавства, внаслідок чого воно набуває ознак суперечливості, у зв'язку з чим порушується принцип узгодженості його норм. Тому принципи кримінального права України мають бути основою, надійним підґрунтям законотворчого процесу створення узгодженої системи регулятивних та охоронних кримінально-правових норм, яка здатна забезпечити кримінальний закон від хаотичності та суперечностей. Законодавець, створюючи норму, повинен керуватися визначеними у галузі кримінального права принципами. У правозастосовній практиці принципи кримінального права мають враховуватися при безпосередній реалізації його норм [4, с. 263].

Отже, саме існування в кримінальному законодавстві норм, які пом'якшують становище злочинця, в першу чергу виховують і тільки потім карають – втілення принципів гуманізму та справедливості. Останні ж у свою чергу є показниками здійснення правосуддя на високому, сучасному рівні, при якому злочинець і потерпілий знаходяться на одному правовому щаблі – обидва громадяни країни, які мають певний перелік прав та свобод, які однаково захищаються законом. При цьому, чинний Кримінальний кодекс являє собою єдність низки взаємозалежних принципів від Загальної до Особливої частини: від визначення завдань до останнього важливого в межах сьогоденішнього буття суспільно небезпечного

діяння, – конструкція самої норми є наслідком дотримання законодавцем певних принципів. Особливої уваги заслуговує те, що поряд із загальними принципами кримінального права, існують також окремі, спеціальні принципи – призначення покарання та звільнення від покарання. Усвідомлюючи всю багатоманітність зазначених принципів, вважаємо за необхідне зупинитися на окремих, найбільш важливих та дискусійних в межах нашого дослідження. Дотримуючись логічності викладення, пропонуємо почати з окремих принципів призначення покарання.

Так, говорячи про принципи призначення покарання, класик кримінального права М.І. Бажанов вказував, що в загальнотеоретичній літературі слушно зазначається, що радянському праву властива так звана охоронна функція, яка виражається в тому, що право націлено на витіснення суспільних відносин, чужих радянському народу, його інтересам, і що саме в інститутах кримінального права ця функція відіграє провідну, домінуючу роль. При цьому підкреслюється, що основним засобом здійснення зазначеної функції є притягнення винних до юридичної відповідальності, а при вчиненні злочинів – до кримінальної відповідальності. Вирок, у якому реалізуються норми кримінального права, де встановлюється кримінальна відповідальність і призначається покарання, є важливим засобом реалізації негативної функції. Він спрямований на витіснення, усунення з нашої дійсності злочинних діянь і тим самим на формування таких відносин у суспільстві, які перешкоджають вчиненню злочинів, запобігають злочинності. В зв'язку із цим цілком очевидно, що правильне встановлення кола принципів призначення покарання має неабияке значення та вимагає своєї розробки [5, с. 78].

Так, що стосується першого, з розглядуваних принципів, – принципу визначеності покарання в судовому вирокі (принцип визначеності судового вироку), то радянські та сучасні вчені-криміналісти вважають, що його існування у кримінальному праві необхідно всіляко підкреслювати тому, що в сучасному буржуазному праві, особливо в американському, а також у «теоретичних» дослідженнях буржуазних криміналістів та кримінологів обґрунтовується повне панування ідеї невизначеності призначуваного судом покарання, що дістає своє втілення в інституті невизначених вироків [5, с. 79]. Останній бере свої витоки зі Сполучених Штатів Америки. Система невизначених вироків у Сполучених Штатах Америки полягає у винесенні вироків без точної вказівки строку позбавлення волі й широкому застосуванню дострокового звільнення. Суд встановлює лише загальні межі тюремного ув'язнення, зазвичай доволі великі (наприклад, 5–20 років) чи дуже великі (наприклад від 20 до 50 років чи навіть від

1 року до 99). Конкретна тривалість позбавлення волі визначається спеціальною комісією – радою по умовно-достроковому звільненню (parole board). Система невизначених вироків у середині 70-х рр. ХХ ст. існувала в 42 штатах Сполучених Штатів Америки. Однак уже в 1970-ті роки в країні все більше починає набирати сили розчарування в системі невизначених вироків і в реабілітаційній моделі взагалі. Для цього існувало декілька причин. По-перше, система невизначених вироків виявилася нездатною не лише знизити рівень злочинності в країні, але й навіть якимось чином стримати її. По-друге, вона потягла за собою значні розбіжності в строках позбавлення волі, які різні особи відбували за однакові злочини. У даному випадку, незважаючи на деякі (досить широкі) загальні межі тюремного ув'язнення, конкретна тривалість строку позбавлення волі визначається досягненням мети реабілітації засудженого [6, с. 146].

Розчарування американського законодавця в інститут невизначеного вироку не є непередбачуваним. Останнє, на нашу думку, можна підтвердити декількома факторами. Так, по-перше, відсутність чіткого часового проміжку протягом якого засуджений відбуватиме покарання не є корисним ані для засудженого, ані для держави взагалі. Наприклад, коли вирок встановлено термін позбавлення волі, засуджений чітко розуміє межі свого покарання, що позитивно впливає як на особу, яка ще не вчинила злочин (оскільки наявність тривалого строку може попередити вчинення нею злочину), так і на особу, яка вже винила злочин (оскільки надає можливість відчувати в повній мірі тягар кари). Для осіб, які здійснюють контроль за засудженими важливість визначеності покарання полягає в тому, що вони усвідомлюють за який конкретний термін необхідно виправити злочинця та упевнитися, що таке виправлення не є удаваним. По-друге, відсутність визначеного покарання може призвести до корупційних діянь та перебільшеного суб'єктивізму. Наприклад, особу може бути звільнено від покарання через незначний проміжок часу після набрання вироків законної сили внаслідок надання нею неправомірної вигоди представникам органів, що здійснюють контроль за відбуванням покарання, або навпаки – злочинець може бути позбавлений волі на більш тривалий строк, ніж цього вимагає вчинене суспільно небезпечне діяння, через упереджене до нього ставлення.

Взагалі, ідею невизначеності судового вироку активно розвивали й пропагували представники антропологічної школи Феррі і Гарофало, а також соціологи Ліст, Прінс, Ван-Гамель. М.І. Бажанов акцентував увагу на тому, що система невизначених вироків використовувалась для повної відмови від визнання складу злочину підставою кри-

мінальної відповідальності. Таким чином, коли радянському кримінальному праву при призначенні покарання властивий принцип визначеності покарання, то сучасному імперіалістичному кримінальному праву властивий реакційний принцип невизначеності покарання у вирокі [5, с. 77].

Таким чином, принцип визначеності судового вироку, особливо якщо це стосується неповнолітніх злочинців, є важливим в межах кримінального права, оскільки останні, як специфічна категорія суб'єктів кримінальної відповідальності, потребують особливої уваги з боку законодавця. Відсутність чітких меж призначеного покарання може негативно вплинути на процес перевиховання підлітків та стати на заваді нормальному функціонуванню процесу здійснення ювенально-го правосуддя.

Друге місце серед принципів призначення покарання займає принцип мотивування покарання, який є взаємозалежним із принципом визначеності покарання в судовому вирокі, оскільки, на нашу думку, саме визначеність покарання є наслідком його мотивації.

Схожу думку має й М.І. Бажанов, який зазначає, що необхідність мотивування покарання ґрунтується в кримінальному праві на єдності злочину і покарання, яке у вирокі дістає свій конкретний вираз. Покарання може бути призначено лише в обвинувальному вирокі, що констатує вчинення підсудним певного злочину. Тому мотивування, яке обґрунтовує факт вчинення злочину та його кваліфікації, передбачає як необхідну наступну ланку і мотивування застосовуваного до засудженого покарання. Як застосування покарання є неможливим без вчинення злочину, так і констатація у вирокі винності підсудного в певному злочині є неможливою без мотивування не тільки цього висновку суду, але й призначуваного ним покарання [5, с. 78]. Отже, вчений вказує на те, що кожен судовий вирок має бути підкріплений окремими фактами та обставинами вчинення суспільно небезпечного діяння. Кожне призначуване неповнолітньому покарання має бути обґрунтовано відповідно до тяжкості злочину, а також із урахуванням наявності або відсутності обставин, що обтяжують/пом'якшують покарання. Про це зазначено й у кримінальному законодавстві.

Відтак, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особи, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення не нових злочинів [7]. Говорячи про встановлене в КК України правило, зупинимось на окремих, значущих в межах нашого дослідження його осо-

бливостях. Законодавець в ч. 2 ст. 65 КК звертає увагу на можливість призначення більш суворого покарання з числа передбачених за вчинений злочин якщо це обумовлено певною необхідністю. На цьому моменті акцентуємо увагу, що встановлення такої необхідності є привілеєм суду, який, оцінюючи обставини справи, особу злочинця тощо, спираючись на власне суб'єктивне бачення складу злочину, призначає вид покарання.

З цього приводу слушною є думка Ш.Б. Давлатова, який зазначає, що зі змісту принципу обґрунтованості покарання та обов'язковості його мотивування у вирокі випливає, що застосування судом будь-якого покарання як засобу виправлення засудженого можливе лише тоді, коли це необхідно і доцільно. З обґрунтованістю покарання пов'язана обов'язковість його мотивації у вирокі. Обов'язковість мотивування покарання впливає і зі структури санкції [8, с. 125]. Аналізуючи законність і обґрунтованість судових вироків, М. С. Строгович зазначає, що законність і обґрунтованість – це дві необхідні й органічно пов'язані властивості вироку» [8, с. 125; 9, с. 23]. Обґрунтованість призначення покарання означає, що суд повинен враховувати не лише обставини вчинення злочину і винність підсудного, а також ступінь суспільної небезпеки вчиненого, характеристику винної особи й обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Обґрунтованість призначеного судом покарання міститься в мотивувальній частині вироку [8, с. 125].

Складовою частиною зазначених принципів є ще один принцип призначення покарання – індивідуалізація останнього.

На думку Є.О. Письменського, диференціація заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини, а в її межах – індивідуалізація кримінальної відповідальності, є найважливішим і найпринциповішим положенням українського кримінального права. Вимоги індивідуалізації відповідальності та покарання відображають загальний дух, свого роду ідеологію вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність та пронизують багато його норм та інститутів. Так, надаючи правозастосовцю можливість для звільнення особи від покарання, законодавець у такий спосіб розширює арсенал засобів з індивідуалізації кримінальної відповідальності, що слід оцінити безперечно позитивно. Адже обсяг і характер відповідальності має бути настільки ж індивідуальним, наскільки життєво неповторним є той злочин, за вчинення якого кримінальна відповідальність настає». Вчений також поділяє думку І.М. Алексеєва, щодо того, що індивідуалізація кримінальної відповідальності є, по суті, логічним завершенням її диференціації. Вона передбачає обрання правозастосовцем конкретного обсягу кримінальної відповідальності із числа всіх захо-

дів кримінально-правового характеру, диференційованих законодавцем у кримінальному законі (як застосування покарання, так і звільнення від нього) [9, с. 26; 10, с. 35].

Ми погоджуємося із вищезазначеним та зі свого боку додамо, що індивідуалізація покарання (звільнення від покарання) неповнолітніх, на нашу думку, є одним із найважливіших принципів в доктрині кримінального права, оскільки: 1. зазначений принцип дозволяє сприйняти зміст злочину та його наслідки крізь особу самого злочинця (визначення форми вини, основних та факультативних ознак об'єктивної сторони злочину тощо); 2. сприяє розробці нових кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю (оскільки сучасні форми останньої вимагають зміни законодавчої реакції на них); 3. примушує законодавця періодично редагувати норми Особливої частини Кримінального кодексу (для зміни санкції тощо). Отже, говорячи про принцип індивідуалізації, ми, в першу чергу, говоримо про рушійну силу кримінального законодавства, оскільки, як вірно відмічають учені, без зазначеного принципу втрачається сутність самого законодавства, його загальні риси як справедливого, гуманного, своєчасного та дієвого інструментарію протидії та боротьби зі злочинністю.

Індивідуалізуючи покарання, суд, таким чином, повинен постійно тримати в полі зору вимогу рівності, що тільки на перший погляд несумісна з ідеєю індивідуалізації покарання. Насправді лише в діалектичній єдності зазначених двох вимог може бути забезпечене призначення справедливого покарання... неминуча соціальна диференціація не є антитезою рівності [11, с. 88; 12, с. 43]. Якщо при співпадаючих у цілому характеристиках вчиненого й даних про особистість засудженого помітно, що розрізняються міри впливу, не можна говорити не тільки про дотримання рівності перед законом, але й про справедливість покарання. Найбільше широко індивідуалізація покарання проявляється в урахуванні особистості підсудного й обставин, що пом'якшують і обтяжують його покарання. Вивчення особистості під час розгляду справи відіграє особливу роль для призначення покарання. Оскільки метою покарання, крім відновлення соціальної справедливості, є виправлення засудженого й попередження вчинення нових злочинів, судом ретельно повинні бути досліджені як біологічні, так і соціальні особливості особистості [11, с. 88].

Надання законодавцем неповнолітнім особам привілейованого статусу специфічної категорії суб'єктів є також проявом дієвості принципу індивідуалізації покарання. Встановлення однакових меж кримінальної відповідальності як для дорослих, так і для неповнолітніх є недоцільним через низку причин, серед яких те, що, по-пер-

ше, неповнолітній через свою психічну незрілість не може мати рівну дорослому ступінь суспільної небезпеки; по-друге, застосування окремих видів покарання, наприклад, довічного позбавлення волі, є більш суворим для неповнолітнього (за виключенням окремих випадків), ніж для дорослого, через відсутність достатнього досвіду для усвідомлення власного вчинку та обсягу покарання за нього; по-третє, неповнолітнього, на відміну від дорослого (у більшості випадків) можна повернути до правослухняного життя, застосовуючи виховні заходи, дорослий злочинець, здебільшого, піддається тільки виправній корекції, яка полягає в застосуванні більш жорстких кримінально-правових засобів.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можемо підсумувати, що принципи призначення покарання є законодавчими догмами, які відображають позицію законодавця як щодо цінності кримінального законодавства взагалі, так і щодо кожного окремого складу злочину та його санкції. На нашу думку, визначаючи дефініцію принципів призначення покарання, варто виділити те, що останні є *сукупністю законодавчих орієнтирів, відповідно до яких формуються індивідуальні ціннісні підходи до здійснення кримінально-правової політики в державі*. Зауважимо, що на одному щаблі із принципами призначення покарання знаходяться принципи звільнення від останнього, які є не тільки взаємозалежними, але й спільними для обох інститутів. Оминаючи увагою принцип законності, без якого будь-який інститут кримінального права втрачає свою дієвість та обґрунтованість, пропонуємо розглянути більш детально такі принципи як: справедливість та гуманізм, про які ми вже починали говорити на початку дослідження.

В літературі резонно зауважується, що людство перепробувало всі можливі види кримінальної репресії стосовно злочинців і усвідомлення неефективності традиційних засобів контролю над злочинністю (позбавлення волі) веде до пошуку альтернативних рішень як стратегічного, так і тактичного характеру. Одним із варіантів такого рішення є передбачена чинним КК України можливість звільнення від відбування покарання... Історія розвитку держави і права свідчить, що з постулатом про невідворотність покарання нереально здійснювати ефективну кримінально-правову політику. Життя не прямолінійне, у зв'язку з чим для того, щоб адекватно реагувати на кожен випадок вчинення злочинного посягання та виконувати завдання кримінального законодавства, державі потрібен арсенал різноманітних за змістом засобів. Закріплення у чинному КК України таких гнучких форм реагування на злочин, як звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його від-

бування, їх досить активне застосування на практиці фактично означає трансформацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності у положення про невідворотність кримінально-правового реагування на поведінку особи, яка вчинила злочин [9, с. 88].

Так, доволі часто принципи справедливості та гуманізму ототожнюються вченими та розглядаються як взаємозамінні явища. На нашу думку, це помилкове сприйняття двох протилежних (лише інколи взаємозалежних) кримінально-правових явищ. Принцип справедливості забезпечує призначення злочинцеві достатнього покарання для його виправлення, або, якщо останнє можливе без застосування кари, – обрання відповідного виду звільнення від покарання та його відбування. В залежності від зміни менталітету держави та її розвитку змінювався й принцип справедливості – не завжди застосування останнього було гуманним підходом до злочинця. Часто місце мали ситуації в яких законодавець вважав за необхідне карати «подібним за подібне» (принцип Таліону) і тільки такий підхід вважався справедливим. Отже можна казати, що принцип справедливості бере свій початок із визначення рівня демократії в країні, її загального курсу. Не завжди гуманне покарання є справедливим і навпаки.

Є.О. Письменський вважає, що вчинення будь-якого злочину потребує найбільш адекватного (відповідного, пропорційного) впливу з боку держави. Принцип справедливості означає, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, котра вчинила злочин, повинні відповідати характеру й суспільній небезпечності кримінального делікту, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця... якщо особа не вперше вчиняє тяжкий злочин, не кається у вчиненому, не бажає відшкодувати завдані збитки, реакція держави повинна бути максимально суворою, з обов'язковим призначенням такій особі відповідного покарання та його реальним відбуванням. Водночас особа, яка порушує кримінальний закон вперше і після цього співпрацює зі слідством і судом, сумлінно працює тощо, вправі претендувати на ліберальний підхід у вигляді звільнення від осуду та (чи) покарання. Застосування звільнення від покарання та його відбування – не лише засіб економії кримінально-правової репресії, а й прояв до особи, яка вчинила злочин, довіри, заснованої на можливості досягнення цілей покарання без реального його відбування або з частковим відбуванням покарання, його пом'якшенням [9, с. 52].

Ми погоджуємося зі вченим, однак вважаємо, що принципи справедливості та гуманізму як в межах призначення покарання, так і звільнення покарання є оціночними явищами, оскільки тільки від безпосереднього сприйняття судом обста-

вин справи та відношення до злочинця залежить їх застосування. Продовжуючи розмірковувати над думкою Є.О. Письменського, зупинимось також на згаданому ним принципі економії кримінально-правової репресії.

Так, О.М. Поліщук зазначає, що за комплікативним визначенням принципу економії кримінальної репресії, цей принцип проявляється у двох основних іпостасях: в правотворчій та правозастосовній діяльності. В правотворчому аспекті має значення при криміналізації та педалізації як *ultima ratio* (крайній захід), коли інші засоби правового регулювання виявляються не цілком ефективними, та необхідно криміналізувати певну діяльність та визначити міру відповідальності. В правозастосуванні цей принцип зумовлює пошук такого оптимального кримінально-правового заходу, який би з найменшими втратами слугував би досягненню цілей кримінального покарання. Згадане уключає в себе можливості звільнення від кримінальної відповідальності, якщо для цього є відповідні підстави, та мета кримінальної репресії може бути досягнута без її реального застосування. Якщо за інших рівних умов є підстави до звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання, пріоритет має віддаватися звільненню, а не притягненню до відповідальності й покарання [13, с. 191; 14, с. 86]. Згадане є нагальною потребою сучасної системи кримінальної юстиції, оскільки виконання *de facto* принципу невідворотності кримінальної відповідальності є економічно стагнаційним для держави, навіть у випадку стовідсоткового розкриття зареєстрованих злочинів, оминаючи латентні [13, с. 191].

Що стосується існування в межах інституту звільнення від покарання неповнолітніх принципу економії кримінально-правової репресії, варто зазначити, що останній є наслідком положень, складених міжнародною правовою спільнотою в нормативно-правових актах, які стосуються особливостей відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх. В зазначених положеннях міжнародним законодавцем акцентується увага на тому, що при будь-яких умовах, якщо це можливо, неповнолітні злочинці мають виправлятися, в першу чергу, через виховання, не пов'язане із застосуванням каральних засобів. Ураховуючи той факт, що неповнолітні є найбільш уразливою категорією суб'єктів кримінальної відповідальності та потребують особливої уваги з боку держави, вітчизняний законодавець сконструював норми Загальної та Особливої частини КК України таким чином, що неповнолітні, які вчинили злочини піддаються безпосередньо кримінальному покаранню лише у тих випадках, коли інші кримінально-правові заходи або не здійснили очікуваний ефект, або не можуть застосовуватися через певні обставини (тяжкість злочину, рецидив тощо).

Нам також близька позиція О.О. Бахуринської, яка досліджує принцип вбачає в наступному: криміналізації підлягають тільки ті діяння, які мають відповідний ступінь суспільної небезпеки, і ефективно протидіяти яким можна лише кримінально-правовими засобами, оскільки засобів інших галузей права для такої протидії недостатньо; під час пеналізації суспільно небезпечних діянь має бути забезпечене оптимальне співвідношення між ступенем суспільної небезпечності діяння та суворістю виду (видів) і розміру покарання, що передбачається за його вчинення; у правозастосовній діяльності суду в конкретному кримінальному провадженні мають бути обрані такі кримінально-правові засоби впливу на особу, що вчинила злочин, і застосовані в такому обсязі, які є необхідними та достатніми для його виправлення та попередження вчинення нових злочинів [15, с. 209]. Остання теза має безпосереднє відношення до інституту звільнення від покарання та його відбування. Зазначеним інститутом передбачено низку способів підтвердження неповнолітнім свого виправлення, одними із яких є умова попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого та відшкодування заподіяних збитків. Останні також є формами такого принципу звільнення від покарання та його відбування як врахування інтересів потерпілого.

Відтак, впливовість думки потерпілого щодо призначуваного покарання винному має право на існування. Однак, з іншого боку, на практиці часто трапляються випадки нівелювання юридично закріплених ознак інституту примирення та лобювання інтересів злочинця. На нашу думку, укладення угоди про примирення може стати наслідком наявності сукупності інших факторів, які свідчатимуть про втрату неповнолітнім суспільної небезпеки. Взагалі, вважаємо, що принцип врахування інтересів потерпілого в межах інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування має декілька форм (які можуть мати місце як у сукупності, так і кожна самостійно): публічне (або в іншій формі) вибачення перед потерпілим (свого роду визнання злочинцем своєї провини та відновлення репутації потерпілого в суспільстві, що дозволить йому психологічно реабілітуватися); відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди, завданої злочинним діянням (усвідомлення потерпілим існування принципу справедливості, встановлення факту дієвості та впливовості кримінального законодавства, відновлення матеріального становища); власне, – угода про примирення (визнання злочинця винним, прийняття його розкаяння, усвідомлення наявності ознак прагнення до виправлення). Таким чином, тільки встановлення сукупності достатніх підстав для виникнення у

потерпілого прагнення сприяти звільненню злочинця від покарання та його відбування мають вважатися змістом принципу врахування інтересів потерпілого. Відсутність останніх при згоді потерпілого укласти угоду про примирення може свідчити або про отримання ним неправомірної вигоди, або про наявність фізичного та/або психічного примусу з боку як самого злочинця (його друзів, родичів тощо), так і з боку інших учасників кримінального провадження.

Отже, узагальнюючи досліджені положення, вважаємо, що під принципами звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, необхідно розуміти *сукупність законодавчих орієнтирів, покладених в зміст кримінально-правових заходів, які є втіленням превалювання виховних заходів над каральними в межах кримінального законодавства.*

Література

1. Сторчак Н. А. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» [Електронний ресурс] / Н. А. Сторчак. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1958>.
2. Житний О. О. Принципи кримінального права України як знаряддя координації національних і міжнародно-правових засобів протидії злочинності та захисту прав і свобод людини (постановка проблеми) / О. О. Житний. // Вісник ХНУВС. – 2014. – № 2. – С. 65–74.
3. Щодо категорії "принцип" у кримінальному праві / Д. А. Шевченко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1013–1017.
4. Тимощук Ю. С. Визначення поняття принципів кримінального права / Ю. С. Тимощук. // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 261–264.
5. Бажанов М. І. Принципи призначення покарання за радянським кримінальним правом // Рад. право. – 1971. – № 2. – С. 78–82.
6. Ляхутін Р. С. Функції кримінального покарання / Р. С. Ляхутін. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – № 60. – С. 144–147.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Давлатов Ш. Б. Принципи призначення покарання / Ш. Б. Давлатов // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2011. – № 2. – С. 120–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2011_2%287%29_21
9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М. С. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ „Віртуальна реальність”, 2011. – 388 с.
10. Алексеев И. Н. Условное осуждение в уголовном праве / И. Н. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феликс, 2007. – С. 34–35.

11. Ющик О. І. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип / О. І. Ющик. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 27. – С. 85–88.

12. Роговин В.З. Социальная политика в развитом социалистическом обществе (направления, тенденции, проблемы). – М., 1980. – 208 с.

13. Поліщук О.М. Диспозитивність та принципи кримінального законодавства і кримінальної політики / О. М. Поліщук. // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 5. – С. 187–194.

14. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 439 с.

15. Бахуринська О. О. Принцип економії кримінально-правової репресії: до визначення поняття / О. О. Бахуринська. // Право і суспільство. – 2017. – № 4. – С. 204–210.

Анотація

Мірюк Т. М. Принципи призначення покарання та звільнення від покарання у ювенальному кримінальному праві України. – Стаття.

В статті автором розглядаються окремі принципи призначення покарання та звільнення від нього неповнолітніх осіб. Автором звертається увага на те, що існування сукупності принципів в кримінальному праві дозволяє позбавити кримінальне провадження суб'єктивізму, невірному тлумачення норм законодавства, помилкових рішень. Звертається увага на той факт, що принципи призначення покарання не є новелою сучасного законодавства, а беруть свій початок ще з найдавніших часів, але до наших днів вони дійшли в сучасній, пристосованій до вимог сьогодення, формі. Вказується, що принципи є достатньо гнучкою системою певних правил, які мають можливість змінюватися в залежності від курсу кримінального законодавства. Обстоюється думка про те, що принципи права є породженням феномену наступності, який можна вважати «лакмусовим папірцем» менталітету тієї чи іншої держави.

Ключові слова: принципи кримінального права, призначення покарання, звільнення від покарання, неповнолітній, мертві норми, наступництво, економія репресії, кримінальне законодавство.

Аннотация

Мірюк Т. М. Принципы назначения наказания и освобождения от наказания в ювенальной уголовном праве Украины. – Статья.

В статье автором рассматриваются отдельные принципы назначения наказания и освобождения от него несовершеннолетних. Автор обращает внимание на то, что существование совокупности принципов в уголовном праве позволяет лишить уголовное производство субъективизма, неверного толкования норм

законодательства, ошибочных решений. Обращается внимание на тот факт, что принципы назначения наказания не являются новеллой современного законодательства, а берут свое начало еще с древнейших времен, но до наших дней они дошли в современной, адаптированной к требованиям сегодняшнего дня, форме. Указывается, что принципы являются достаточно гибкой системой определенных правил, которые имеют возможность меняться в зависимости от курса уголовного законодательства. Отстаивается мысль о том, что принципы права являются порождением феномена преемственности, который можно считать «лакмусовой бумажкой» менталитета того или иного государства.

Ключевые слова: принципы уголовного права, назначение наказания, освобождение от наказания, несовершеннолетний, мертвые нормы, преемственность, экономия репрессии, уголовное законодательство.

Summary

Miriuk T. M. Principles of sentencing and dismissal in juvenile criminal law of Ukraine. – Article.

In the article the author considers separate principles of the punishment and release of minors from him. The author draws attention to the fact that the existence of a set of principles in criminal law allows to deprive the criminal proceedings of subjectivity, incorrect interpretation of the rules of law, erroneous decisions. Attention is drawn to the fact that the principles of imposing punishment are not contemporary modern legislation, but, as its phenomenon, originated from ancient times, but, of course, to this day they have come to a modern, adapted to the requirements of present, form. It is indicated that the principles are a sufficiently flexible system of certain rules that have the ability to change depending on the course of criminal law. It is argued that the principles of law can be considered a product of the phenomenon of continuity, which can be considered "litmus test" of the mentality of a particular state. If we consider these processes in dynamics, then one can conclude that the principles of law as such vary simultaneously with the course of the legislation itself. The author points out that the effect of the principles is dependent on succession in the law, since the time of the change, the change in the general legal priorities and trends changes the essence of criminal law, and therefore the "work" of its principles also varies depending on one or another situation. Because of this, there are "dead norms", which, in our opinion, are an echo of the revaluation by the legislator of the values that were inherent to one generation, but are no longer relevant to the other. The author argues that according to the principles of the release of minors from punishment and his detention, it is necessary to understand the set of legislative guidelines contained in the content of criminal law measures that are the embodiment of the prevalence of educational measures over punitive within the framework of criminal legislation.

Key words: principles of criminal law, punishment, release from punishment, juvenile, dead norms, succession, saving of repression, criminal legislation.